

TAIDE TYÖMENETELMISSÄ JA TUTKIMUKSESSA

Leo Nyqvist: *VTI, sosiaalityön professori, Sosiaalitieteiden laitos, Turun yliopisto*

Känkänen Päivi: Taidelähtöiset menetelmät lastensuojelussa – kohti tilaa ja kokemuksia. Tutkimus 109. Helsinki. Terveiden ja hyvinvoinnin laitos, Helsinki 2013, 131 s.

Päivi Känkänen artikkeliväitöstutkimus paikantuu erityisosaamista vaativaan lastensuojeluun koulukotikontekstissa. Tutkimuksessa etsitään taiteen keinoin uusia tiedontuottamisen ja kohtaamisen tapoja lastensuojeluun. Taideperustaisen tutkimuksen idean mukaisesti tiedontuottamisesta voidaan puhua prosessina, joka on tässä tapauksessa runsaan vuosikymmenen mittainen. Pääosa tutkimusaineistosta on kerätty valtion koulukodeissa toteutetuissa taidepainotteisissa hankkeissa. Tutkija näkee tutkimushankkeensa osana meneillään olevaa lastensuojelun paradigmatuosta, joka korostaa lasten ja nuorten osallisuutta. Tutkimuksessa taidelähtöisyyttä ei tarkastella perusteellisemmin osana sosiaalityötä eikä käsitteellisiä paikannuksia tässä suhteessa tehdä.

Pohjoismaisessa vertailussa suomalainen lastensuojelu on laitospainotteista, ja repressiiviset toimintakäytännöt ovat olleet hallitsevia. Historiallisena juonteena järjestelmäkeskeisyys väistyy tuskallisen hitaasti. Koulukotilasten lähtökohdat ovat lastensuojelullisesti vaikeimmat kaoottisten ja traumatisoivien kotiolojen johdosta. Pääteet, mielen-

terveysongelmat ja väkivalta ovat olleet heidän elämässään läsnä ja lapsuusaikaa leimaa usein puuttuva vakaus vaihtuvine kasvuympäristöineen. Ongelmat ilmenevät viimeistään puberteetti-iässä muun muassa identiteetti- ja tunnetason ongelmina. Käytös- ja mielialahäiriöt ovat tavallisia. Lastensuojelumme kyky vastata kuvatus kaltaisiin ongelmiin ei ole ollut järin hyvä, ja laitoksissa on nuoria, joiden sijoituspaikka ei ole hoidollisesti paras mahdollinen.

Tutkimuksessa pyritään osoittamaan, että taidelähtöisin menetelmin on mahdollista luoda nuorten kasvuympäristöön kontrollista vapaata tilaa, kehittää aikuisten ja nuorten kommunikaatiota sekä auttaa nuoria saamaan kosketus omiin tunteisiinsa. Eri hankkeiden myötä tutkimuksen taidelähtöisiin menetelmiin kuului yhtenä narratiivinen metodi. Siinä yksilön elämäkokemuksia jäsennettiin omaelämäkerrallisella aineistolla, joka sisälsi muun muassa omaan elämään liittyviä tapahtumia, elämäntarinoita, valokuvakollaaseja, verkostokarttoja, elämänjanoja sekä runojen ja laulujen sanoituksia. Toisena menetelmänä oli musiikki, jonka avulla on mahdollista etsiä ja sanoittaa tunteuksia, esittää mielipiteitä, hakea ilmauksia tunteille sekä harjaantua musiikin esittämiseen. Kolmantena taidelähtöisenä metodina oli nuorten ja aikuisten draamatyöskentely. Nuorten teatteritoiminnan sisällöllisenä tavoitteena oli nuorten identiteetin tutkiminen, minäkuvan vahvistaminen ja itseilmaisun kehittäminen.

Sosiaalityön historiasta tiedämme, että taidelähtöisyydellä on pitkät perinteet, sillä muun muassa Jane Addamsin Hull

House-setlementissä pidettiin tärkeänä estetiikkaa ja taiteellista toimintaa, kuten kuvataiteita, musiikkia ja teatteria. Päivi Känkäsen tutkimuksessa taidelähtöisyys muistuttaa monessa suhteessa myöhemmin taideterapiassa tehtyjä määrittelyjä, joissa taide nähdään sellaisena ajatusten ja tunteiden ei-kielellisenä ilmaisumuotona, jonka avulla voidaan lisätä henkilökohtaista kasvua, itseyttä ja edistää tunne-elämän eheytyä. Tutkimuksessa tehdään selkeä ero taideterapiaan, mutta taidelähtöisellä toiminnalla sanotaan kuitenkin olevan terapeuttisia vaikutuksia. Tältä osin lukija kaipaa jäsentyneempää käsitteanalyysiä.

Tutkimuksessa englanninkielinen termi ”art(s)-based” kääntyy suomeksi kahdella tavalla riippuen siitä, viitataan-ko sillä työ- vai tutkimusmenetelmiin. Työmenetelmät ovat ”taidelähtöisiä”, mutta tutkimus ”taideperustaista”. Alan auktoriteetteihin viitaten taideperustainen tutkimus määritellään taiteen systemaattiseksi käytöksi tiedon tuottamisen välineenä tarkoituksena syventää ymmärrystä sekä kokijoiden että tutkijoiden keskuudessa. Tutkija on toiminnut eri hankkeissa myös kouluttajana ja työmenetelmien kehittäjänä. Toimijajoukko on suuri, sillä lasten ja nuorten sekä koulukotityöntekijöiden lisäksi tutkitussa toiminnassa on ollut mukana myös taiteilijoita ja koulutettavia sekä tutkimuslaitoksen ja eri oppiaineiden edustajia. Toimintaa käsittelevissä neljässä kotimaisessa ja yhdessä kansainvälisessä artikkelissa voidaan tavoittaa ymmärrettävästi vain osa aineistopohjasta, joka hankkeiden pohjalta on syntynyt.

Tutkijaa on innoittanut taideperustaisen näkökulman valinnassa Patricia Leavyn (2009) teos ”Method Meets Art: Arts-based Research Practice”, jota voi suositella sekä aihepiiristä kiinnostuneille tutkijoille ja opiskelijoille että laadullisten tutkimusmenetelmien opetukseen. Leavy itse katsoo, että uuden metodologisen genren syntyyn on vaikuttanut merkittävästi taideterapeuttisesta toiminnasta saatu tieto. Tutkimuksessa on omaksuttu sellaisenaan Leavyn käsite ”carving”, sillä yhtenä metodina on ”veistotekniikka”, joka määrittyy ”hybridiseksi käytäntölähtöiseksi metodologiaksi, taiteen kielellä havainnoimiseksi ja ymmärryksen kartuttamiseksi”. Menetelmällä yritetään tavoittaa sekä yksityinen että yhteisöllinen ulottuvuus. Veistäminen toimii metaforana prosessinomaiselle, vaihtelevälle työtavalle, jossa praktiikka ja teoria kietoutuvat tiiviisti yhteen. Taideperustaisessa tutkimuksessa tutkija kuvaa, tunnustelee ja löytää. Tutkimuksen veistotekniikka ei oikein avaudu lukijalle vaikeaselkoisen ja hieman epäloogisen kuvion avulla, mutta tutkijan teksti toimii tässä suhteessa paremmin.

Tutkimuksen kritiikille alttein kohta on teoreettisiksi ja käsitteellisiksi sitoumuksiksi otsikoitu luku. Teoreettisia perusteluja haetaan muun muassa kiintymyssuhdeteoriasta, Paulo Freiren ajattelusta, sosiokulttuurisesta innostamisesta sekä Kolbin kokemuksellisen oppimisen teoriasta. Esiin nousevat myös postmoderni epävarmuus ja leimattu identiteetti. Keskenään eritasoiset teoriat käsitellään kolmen sivun puitteissa. Tällöin ei voida puhua teorioihin sitoutumisesta tai eklektismistä, vaan korkeintaan erilaisista käsittevai-

kutteista. Yksi tapa jäsentää käsiteperustaa olisi voinut olla tukeutuminen kokemuksellisuuden, identiteetin ja relationaalisuuden käsitteisiin, jotka muodostavat tutkimuksessa selvän juonteen.

Luovien ja toiminnallisten menetelmien kehittäminen lastensuojelutyössä saa yleensä osakseen innostusta, mutta kaikki eivät niistä innostu. Kysymyksen siitä, miten taidelähtöisyys saataisiin vakiinnutettua esimerkiksi lastensuojelun laitosympäristöön, on vaikea antaa tyhjentävää vastausta. Tutkija toteaa mielipiteenään pitkän kokemuksen pohjalta, että taidelähtöisten työmenetelmien kehittäminen kannattaa. Konkreettisia edistämisoikeita haetaan jopa manageriaalisesta kielestä puhuttaessa johdon sitouttamisesta. Oman kokemukseni pohjalta en oikein usko tähän. Mielestäni muutos lähtee koulutuksesta, jossa luovat opetusmenetelmät ja esimerkiksi taidekasvatus voisivat edistää asiaa. Myös kliinistä asiakkaiden kohtaamista sisältyy sosiaaliryöön koulutukseen nykyisin liian vähän. Näyttää siltä, että lastensuojelu kiinnostaa opiskelijoita koulutuksen eri tasoilla muita sektoreita enemmän, mutta tästä huolimatta pako kentältä käy vilkkaana. Kyse ei ole vain työn kuormittavuudesta, vaan myös kyvyttömyydestä kohdata tunnetasolla vaikeasti oireilevia lapsia ja heidän perheitään. Meidän onkin syytä vakavasti miettiä, millaista koulutusta tarjoamme lastensuojelutyöhön suuntautuville. Tästä vakuutuin lopullisesti luettuani oikeusministeriön selvityksen 8-vuotiaan lapsen kuolemaan johtaneista tapahtumista.

Tutkijan tehtävä on ollut vaativa, sillä esikuvia ei ole ollut liiaksi. Taideperus-

tainen tutkimuslähtökohta on kehkeytynyt matkan varrella. Tutkimuksen ansiona on pitkältä ajalta kerätty aineisto, joka artikkelien kautta fokuoitoituu hyvin tutkimuksen yhteenvedo-osassa. Tutkimus tuottaa uutta käsitteistöä taidelähtöiseen työskentelyyn lastensuojelussa. Se tavoittanee myös kiinnostuneen lukijakunnan ja toimii peruslähteenä aihepiirin tutkijoille, joita ajattelen löytyvän ainakin yhteisösozialiryöön parista. Päivi Känkänen on uranuurtaja sekä taidelähtöisten työkäytäntöjen kehittäjänä että uuden tutkimuksellisen ajattelutavan esiin nostajana. Usko omaan asiaan hallitsee tutkimusta alusta loppuun. Tämä seikka ei ole aivan vähäinen, kun puhutaan ajattelutapojen muuttamisesta lastensuojelutyössä. Traumatisoivissa oloissa kasvaneet lapset ja nuoret tarvitsevat tunnetyöskentelynsä tueksi sopivan ja turvallisen tilan päästäkseen kosketuksiin kipeiden ja osin torjuttujen muistojensa kanssa heidän omaa identiteettiään ja tunnehallintaansa tukevalla tavalla.

ERIOARVOISTAVAN YHTEISKUNNAN HUONO-OSAISSUUS

Paula Saikkonen: *VTM, tutkija, Terveiden ja hyvinvoinnin laitos*

Mikko Niemelä & Juho Saari (toim.)
Huono-osaisten hyvinvointi Suomessa.
Kelan tutkimusosasto, Helsinki 2013, s.
195.

Kelan tutkimusosaston tuore julkaisu perkaa huono-osaisuuden käsitettä ja ilmiötä. Kirja koostuu yhdeksästä varsin erilaisesta artikkelista. Oppikirjamaiset kaksi ensimmäistä artikkelia tarkaste-

levat huono-osaisuutta käsitteenä ja ilmiönä. Viisi seuraavaa artikkelia kuvaavat tarkasti rajattuja ”huono-osaisuuden notkelmia”: työmarkkinatuen saajia, vankeja, oikeuspsykiatrian potilaita, asumispalveluyksikön asiakkaita ja kristillisen päihdetyön asiakkaita. Kirjan kaksi viimeistä artikkelia keskittyvät kahden huono-osaisuuden näkökulmasta olennaisen organisaation toimintaan: EU:n ruoka-apuohjelmaan ja Raha-automaattiyhdistyksen tukemaan matalan kynnyksen toimintaan.

Mikko Niemelän ja Juho Saaren yhteisartikkeli toimii teoksen johdantona ja kertoo suomalaisen huono-osaisuustutkimuksen keskeiset piirteet. Artikkelin valaisee erilaisia lähestymistapoja huono-osaisuuden tutkimukseen. Pääpiirteissään huono-osaisuus näyttäytyy seurauksena eriarvoistavasta politiikasta, johon on päädytty 1990-luvun laman varjossa sekä yleisestä (länsimaiden) yhteiskunnallisesta kehityksestä, jossa osa väestöstä jää osattomaksi pysyvistä työsuhteista ja niihin liittyvästä turvasta, kuten ansiosidonnaisesta työttömyysturvasta ja työterveyshuollosta.

Sakari Kainulainen ja Juho Saari paneutuvat huono-osaisuuden käsitteeseen pohtien objektiivisen ja koetun huono-osaisuuden suhdetta. Varsin perusteellisesti argumentoiden he päätyvät esittämään, että hyvä- ja huono-osaisuus ovat kasautuvia ominaisuuksia, kun määrittelyssä huomioidaan sekä subjektiiviset että objektiiviset tekijät. Kainulainen ja Saari tarkastelevat, eroaako objektiivisesti määriteltyjen huono-osaisien, kuten asuntola-asukkaiden ja ruokajonojen asiakkaiden, koettu huono-osaisuus työikäisen väestön

huono-osaisuuden kokemuksista. Tutkimus tuo esille eroja huono-osaisien ryhmän sisällä. Objektiivisesti heikoissa olosuhteissa elävien hyvinvointia on mahdollista vahvistaa, mutta se edellyttää räätälöityjä ja ihmisten kokemukset huomioivia ratkaisuja. Poliittikkatoimien suunnittelu pelkästään tulo- ja elintasotietojen pohjalta ei riitä.

Ilpo Airio ja Mikko Niemelä kirjoittavat työmarkkinatuen saajien koetusta terveydestä ja toimeentulosta kyselyaineistoon perustuen. He analysoivat, miten sukupuoli, ikä, perhe-tyyppi, koulutus, työttömyyden kesto ja työttömyyttä edeltävä ammattiasema ovat yhteydessä työmarkkinatuen saajien koettuun terveyteen ja toimeentuloon. Huonoksi koettu terveys ja tyytymättömyys elintasoon yhdistävät työmarkkinatuen saajia. Työttömät kokevat yleensä terveytensä ja toimeentulonsa työssäkäyviä heikommaksi ja tässä joukossa työmarkkinatuen saajat jäävät pahnan pohjimmaisiksi.

Huono-osaisuuden piiloon jäävistä notkelmista tarkastellaan ensin vankeja. Tomi Lintosen ja Matti Joukamaan artikkelin luoma kuva on lohduton: vankeiden sosiaalinen asema on selvästi huonompi kuin tavallisella suomalaisella väestöllä, somaattisia sairauksia ilmenee runsaasti, mielenterveyden häiriöt ovat tavallisia ja työkykyisten osuus on huomattavan pieni. Miisa Törölä keskittyy vielä pienempään notkelmaan, oikeuspsykiatrian potilaisiin hyvinvointiyhteiskunnassa. Tulokset ovat samankaltaisia kuin Lintosella ja Joukamaalla. Oikeuspsykiatrian potilaista suuri osa on ollut ennen syytteenalaista tekoaan perheettömiä, työmarkkinoiden ulko-

puolella, päihdeongelmaisia ja rikoksen tehneitä. Valtaosa on myös lähtöisin alhaisesta sosioekonomisesta asemasta ja yli puolella lapsuuden kodin ongelmat näyttävät kasaantuneen. Antti Kouvo toteaa artikkelissaan ruokajonon ja asumispalveluyksikön asiakkaiden luottamuksen ihmisiä ja palveluinsti- tuutioita kohtaan poikkeavan yllättävän vähän laajemmilla otoksilla saaduista tutkimustuloksista. Anna Sofia Salonen puolestaan kuvaa luottamuksen säröjä kristillisen päihdetyön asiakkaiden keskuudessa. Tässä artikkelissa jää epäselväksi, miksi Salonen on päätenyt tutkimaan juuri kristillistä päihdetyötä. Mitä olennaista eroa sillä on mahdollisesti muuhun päihdetyöhön, ja miten tehdyt valinnat vaikuttavat tuloksiin ja niiden tulkintoihin?

Maria Ohisaloon artikkeli tarkastelee EU:n ruoka-apuohjelman taustoja ja vakiintumista Suomessa. Suomi on ainoa Pohjoismaa, joka vastaanottaa EU:n elintarvikeapua. EU:n hallinnossa ruoka-apu on osa maatalouspolitiikkaa, ei esimerkiksi sosiaalipolitiikkaa. Tämä on pieni kuriositeetti, mutta esimerkiksi siitä, miten unioni valtaa jalansijaa kansallisesta sosiaalipolitiikasta. Kirjan viimeisessä artikkelissa Janne Jalava ja Samuli Koiso-Kanttila käsittelevät RAY-rahoitteisia järjestöjä Luhmannin systeemiteorian viitekehyksessä ja pohtivat matalan kynnyksen toiminnan edellytyksiä huono-osaisuuden lieventämisessä.

Kokonaisuutena kirja piirtää huono-osaisuudesta ja sen kasautumisesta lohduttoman kuvan. Tämä on ennakoitu lopputulos, kun huomio kohdennetaan yleensä näkymättömiin notkelmiin.

Teoksen ansio on notkelmien osoittaminen ja yhteiskunnallisen eriarvoisuuden konkretisoiminen. Lukija jää kuitenkin vielä kaipaamaan viitteitä notkelmien muuttamiseksi niemiiksi tai edes vähän näkyvimiksi saarelmiksi.

Useammassa artikkelissa toistuu väestötason kyselyiden alhainen vastausprosentti. Siten kyselyiden luotettavuus on helposti kyseenlaistettavissa, eritoten huono-osaisuuden tutkimuksessa. Alenevien vastausprosenttien seurauksena on yhä merkityksellisempää hyödyntää yhtäältä erilaisia rekisteriaineistoja ja toisaalta pyrkiä keräämään aineisto suoraan perusjoukosta. Rekisteriaineistojen järjestelmällinen kehittäminen ja hyödyntäminen, tai ylipäänsä pitkäjänteisen seurantatiedon tuottaminen olisi toivottavaa, mutta ei välttämättä aivan linjassa maan hallituksen toivoman ketterän ja nopean tutkimuksen kanssa.

Kirjaa lukiessa selkenee ajatus siitä, että palvelujärjestelmän suunnitteluun on otettava mukaan myös kuntalaiset. Tässä tapauksessa kuntalaiset eivät tarkoita vain hyväosaista ja työssäkäyvää keskiluokkaa, jota nykyinen sosiaaliturvajärjestelmä näyttäisi palvelevan vielä kohtuullisen hyvin. Kaikilla kuntalaisilla pitäisi olla mahdollisuus tulla palveluissa ymmärretyksi siinä määrin, että he saavat tarvitsemansa tuen. Esimerkiksi päihde- ja mielenterveysongelmia poteva henkilö jää liian helposti vaille tarkoituksenmukaista apua. Toisaalta, hyväkään palvelujärjestelmä ei auta, jos perusturvan taso on liian alhainen.

Huono-osaisuuden käsite on ehkä epämääräinen, mutta subjektiivisen huono-osaisuuden tutkimus valottaa

hyvin sitä, etteivät samassa sosioekonomisessa asemassa olevat ihmiset lähde samalta viivalta. Ihmisillä on erilaisia voimavaroja parantaa elämänsä edellytyksiä ja näitä voimavaroja pitäisi julkisissa palveluissa pystyä vahvistamaan. Varsin pienilläkin teoilla voidaan tukea huono-osaisten hyvinvointia. Erilaisten sanktioiden sijaan voisi olla perusteltua kiinnittää huomiota hyvinvointia laukaiseviin tekijöihin, kuten Airio ja Niemelä artikkelissaan toteavat. Tätä taustaa vasten on paradoksaalista, että osallistavaa sosiaaliturvaa puuhamaan on perustettu työryhmä, mutta samaan aikaan rajoitetaan pienituloisten mahdollisuuksia lisäävien aikapankkien toimintaa.

Hyvinvointi ei näytä lisääntyvän yksinomaan taloudelliseen tukeen panostamalla edes yksilötasolla. Tästä syystä

olisi perusteltua käydä yhteiskunnallista keskustelua siitä, miten julkinen valta voi tuottaa hyvinvointia tukevia ja huono-osaisuutta ehkäiseviä rakenteita. Samassa yhteydessä olisi mahdollista ehkäistä tulevaisuuden huono-osaisuutta luomalla raamit ekologisiin rajoihin mahtuvalle hyvinvoinnille, sosiaalipolitiikalle ja hyvinvointivaltiolle (ks. Helne ym. 2012).

Kokonaisuutena Huono-osaisten hyvinvointi Suomessa on varsin pysäyttävä kuvaus yhteiskuntapolitiikan tuottamasta eriarvoisuudesta.

KIRJALLISUUS

Helne, Tuula, Hirvilammi, Tuuli & Laatu, Markku (2012) Sosiaalipolitiikka rajallisella maapalolla. Helsinki: Kelan tutkimusosasto.